

ԱՐՔԵՏԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԱՆՎԱՆՈՒՄՆԵՐԸ ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Լ. Վ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Միջին հայերենի արձեստագործական անվանակարգությունը¹ տակավին քննության առարկա չի դարձել, մինչդեռ հայ միջնադարյան մշակույթին և հատկապես միջին հայերենի բառապաշարին վերաբերող աշխատանքներում մեծաքանակ նյութ կա: Միջին հայերենի արձեստագործական անվանախումբը կազմում է գրաբար բառիմաստային նույն խմբի հաջորդական օղակը և կապ է հաստատում աշխարհաբարի ու նոր գրական հայերենի տարբերակների՝ նույն ոլորտի անվանախմբերի հետ: Այս շերտը կարևոր նշանակություն ունեցավ XVIII - XIX դդ. մեզ հետաքրքրող անվանակարգությունը մշակելիս:

Միջինհայերենյան արձեստագործական անվանումները հիմնականում ավանդված են միջին հայերենով գրված մատենագրության մեջ, մասամբ՝ X - XVII դդ. միջին հայերենով խառն գրաբար մատենագրության մեջ, որոնց ուսումնասիրությանը նվիրված բազմաթիվ հիմնարար աշխատություններում հարևանցի ներկայացվում է նաև մեզ հետաքրքրող բառաշերտը: Այս առումով հատկապես կարևոր աղբյուր են Ռ. Ղազարյանի և Հ. Ավետիսյանի երկհատր բառարանը², Մարտիրոս Մինասյանի խմբագրությամբ հրատարակված Նորայր Բյուզանդացու բառգիրքը³, որը, ցավոք, անավարտ է մնացել: Պ տառից սկսած՝ այն առկա է սուկ անմշակ բառացանկի տեսքով: Բյուզանդացու ուշադրությունը գրավել են հատկապես հայերեն կամ հայերենացած բառերը, բառաբաղման սահմանը եղել է XII - XVII դդ. իսկ Ռ. Ղազարյանի և Հ. Ավետիսյանի բառարանը պարունակում է գրեթե բոլոր այն փոխառությունները, որոնք վկայված են միջին հայերենով, և ընդգրկում է XII - XVI դդ., մասամբ՝ XVII դարը: Անշուշտ, միջին գրական հայերենը՝ որպես առանձին լեզվական համակարգ, հանդես է գալիս XII դարից, սակայն նրա բառային դրսևորումների տարրերը ի հայտ են գալիս X - XII դդ. «ռամկազիր» մատենագիրների երկերում (Ծապուհ Բագրատունի, Մատթեոս Ուռհայեցի և այլն), և ժամանակակիցների կողմից ակնհայտ նշվել է այդ նոր լեզվական որակը և դրան տրվել զանազան անվանումներ, որոնք ներկայացնում է Բյուզանդացին իր բառարանի առաջաբանում:

Արձեստագործական անվանումների բառաբաղման ընթացքում մեզ համար գլխավոր աղբյուր է ծառայել Ղազարյանի և Ավետիսյանի բառարանը, որը միջին հայերենի ընդհանուր բացատրական բառարանի արժեք ունի, մասամբ օգտագործել ենք Բյուզանդացու բառարանը՝ առանձակի մատենագրական վկայությունների միջոցով անվանումների իմաստները ճշտելու համար և Ղազարյանի

¹ Արձեստագործական վերադիրը հայոց միջնադարյան նյութական մշակույթին վերաբերող գրականության մեջ բազմիմաստ է. սրանով նշանակվում են արձեստավորանիշ և արձեստանիշ անվանումները, երկրորդաբար՝ արձեստագործական գործիքները և հումքերը: Առաջին երկու վերադիրների բազմակրկնությունից խուսափելու համար օգտագործում ենք արձեստագործական բառը արձեստավորանիշ և արձեստանիշ վերադիրների փոխարեն:

² Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Բ. 1-2, Եր., 1987-1992:

³ Տե՛ս Նորայր Ն. Բիզանդացի, Բառգիրք ստորին հայերենի ի մատենագրութեանց Ժ-ԺԷ դարուց, Ժնն, 2000:

ու Ավետիսյանի բառարանում բացակայող անվանումների դեպքերում: Վերջինս աղբյուրներից է հանդիսացել Երեմիա Մեղրեցու «Բառգիրք հայոց»⁴-ը. հեղինակներն օգտագործել են Հ. Ամալյանի կազմած՝ այդ բառարանի քննական բնագիրը⁵: Անշուշտ հիմնավորված է ուշմիջնադարյան այս երկից բառաքաղումներ կատարելը, սակայն հեղինակները չեն օգտագործել Ֆրանչեսկո Ռիվոլայի «Բառգիրք Հայոց»-ը, որը հրատարակվել է Մեղրեցու բառարանից մոտ 70 տարի առաջ:

Ռիվոլայի բառարանը, ինչպես տեղեկանում ենք բառարանի՝ միջին ֆրանսերենով գրված առաջաբանից, կարևոր է համարել կարդինալ Ռիշելյուն և թույլատրել է հրատարակել: XVII դարում Եվրոպայի (Ֆրանսիայի) արևելյան քաղաքականությանն նպատակների իրականացման համար լավագույն գործակալներ տակավին մնում էին պապական կաթոլիկ առաքյալները, և այս բառարանը նախատեսված էր հատկապես պարսկահայ տարածքում կաթոլիկության տարածմանն ակրտումներ իրականացնող առաքյալների համար: Այն հայերեն-լատիներեն բառարան է, պարունակում է մոտ 12 հազար բառ ու արտահայտություն և ընդգրկում է XVI - XVII դդ. պարսկահայ ընդարձակ տարածքի խոսակցական՝ կենդանի բանապաշարը, մասնակիորեն՝ XVI - XVII դդ. պարզագույն գրաբարից սահմանափակ թվով բառեր, այսինքն՝ այն, ինչ լեզվական առումով անհրաժեշտ էր կաթոլիկ առաքյալներին այդ տարածքում գործելու:

Բառարանի հիմնական նյութը ներկայացնում է միջին խոսակցական հայերենի ուշ շրջանի արևելյան տարբերակը, որը XII - XIII դարերից ի վեր մատենագրության մեջ երբեմնակի է պատահում՝ կիրիլյան միջին գրական հայերենի տարածման հետևանքով՝:

Այս առումով, կարծում ենք, նշված բառարանը միջին հայերենի կարևոր աղբյուրներից է, և այստեղից քաղել ենք մեզ հետաքրքրող այն նյութերը, որոնք կամ բացակայում են վերոհիշյալ մեծ բառարաններում, կամ նորահայտ տարբերակներ են նրանցում եղածի նկատմամբ: Ղազարյանի ու Ավետիսյանի և Ն. Բյուզանդացու բառարաններում բացակայում են հետևյալ արհեստագործական բառանվանումները՝ խբազ և հացեփ, ծեծրար (թանկագին քարեր տաշող), կլաէկրար, հիաք, հիաքութիւն, դալխանչի, դոնդանչի (օրորոցագործ), մադրար, մանվոր (մանել), նըղշրար, պասմաչի, չուխագործ, ջառաֆ, սառաչ (փոկագործ, սանձագործ, սանձափոկեր պատրաստող), սաւկըրար, սաւկըրարություն, վարվոր, վեմագործ, սահատչի, վիճկար, փոռնաչի, քաբաբչի, ֆանարչի, գաւրծելապան (ածխագործ), դանկրար, դանկրարութիւն, դլաք, դլքութիւն, թիլագործ, թֆընկչի, լարսուզող (երաժշտական գործիքների լարեր պատրաստող):

Այս բառարանում մեծ թիվ են կազմում արհեստագործական անվանումների նոր տարբերակները: Բերենք մի քանի օրինակ՝ հիուս, վլացարար և լվացարար, պղինձգործ, կաշկար և այլն: Այս բառարանը մեզ հետաքրքրող թեմայի

⁴ Տե՛ս «Բառգիրք Հայոց», Եր., 1975: Առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Մ. Ամալյանի:

⁵ Կարծում ենք, որ Ռիվոլայի բառարանի նյութը Ղազարյանի և Ավետիսյանի բառարանում չի օգտագործվել այն պատճառով, որ բառարանը բացառապես հիմնված է մատենագրական վկայությունների վրա:

⁶ Կարապետ Գաբրիկյանը («Սիոն», 1953, էջ 45-47) նկարագրել է Ստեփանոս բժշկի «Ծաղիկ» կոչված բժշկարանը, որի ձեռագիրը թվագրված է 1232 թ.: Ձեռագրի խորագրում հեղինակը գրում է. «Եւ նս մեղուցեալ Ստեփանոս... բազում աշխատանօք ընտրեցի. սակաւ և ըղորդեցի Կիլիկեցոց բառին վրա և Արևելից բառին վրա և արարք զսա միջնավար»: Սա փաստում է, որ Բագրատունյաց շրջանում արդեն առկա էր միջին հայերենի արևելյան տարբերակը. դա երբեմնակի է մատենագրական արտահայտություն ստացել, և Ռիվոլայի բառարանը այս տարբերակի ուշ շրջանի հուշարձաններից մեկն է:

առումով արժեքավոր է նաև այն բանով, որ, ի տարբերություն Երեմիա Մեղրեցու բառարանի, բառիմաստները, թեպետ լատիներենով, այստեղ ճշգրիտ արտացոլված են, որը հնարավորություն է ընձեռում մի շարք փոխառյալ բառերի անորոշ, անստույգ իմաստները պարզել: Օրինակ՝ հիաք (գործվածքեղենի արհեստավոր), դալխանչի (վահանագործ), դոնդանչի (օրորոց պատրաստող արհեստավոր) և այլն:

Սույն բառարանը թույլ է տալիս նաև ավելի պարզորոշ նկատել միջին հայերենի և XVIII - XIX դդ. աշխարհաբարի արհեստագործական անվանումների բառապաշարի կապն ու հարաբերությունը:

Միջին հայերենի արհեստագործական անվանումների քննության համար կարևոր նյութ են պարունակում հայոց արհեստագործության պատմությանն ու ազգագրությանը վերաբերող աշխատությունները⁷: Այս առումով հիշատակելի են հատկապես Վ. Աբրահամյանի «Արհեստները Հայաստանում IV - XVIII դդ.» (Եր., 1956) գիրքը և Բ. Առաքելյանի «Քաղաքները և արհեստները Հայաստանում IX - XIII դդ.» (Եր., 1958, 1964) երկհատոր աշխատությունը: Այս գործի մեջ բազմաթիվ ուշագրավ դիտարկումներ կան տարբեր արհեստների և արհեստավորության միջինհայերենյան անվանումների վերաբերյալ: Կավագործության մասին, որը մարդկության հնագույն արհեստներից է և Հայաստանում բարձր զարգացման հասած, Բ. Առաքելյանը գրում է. «Քննարկվող արհեստը հայ հին գրականության մեջ հայտնի էր մի քանի անուններով՝ կավագործություն, խեցեգործություն և բրուտի արհեստ, դրանց համապատասխան այդ արհեստով պարապողն էլ կոչվում էր՝ կավագործ, խեցեգործ և բրուտ: Ամենից ավելի գործածական էր բրուտ անունը»⁸: Իսկ մագաղաթագործության մասին նշում է. «Այս աշխատանքը (մագաղաթ և թուղթ կոկելը - Լ. Ա.) կատարողները կոչվում էին կոկողներ, որոնք ձեռագրերում հիշատակված են իբր գրիչների օգնականներ» (էջ 316): Պատմագիտական և աղբյուրագիտական լայն գիտելիքները հեղինակին թույլ են տալիս մանրամասն նկարագրել նշված անվանումները այն կենդանի համակարգի մեջ, որում ծնվել և կայուն գործածություն են ձեռք բերել դրանք. «Գտակ կարող արհեստավորների թվում կային այնպիսիները, որ պարապում էին միայն մորթուց գտակ կարելու արհեստով և կոչվում էին ճոն, մի տերմին, որը համոզիպում է Ա. իյի և մտակա Արջո-Առինի արձանագրությունների մեջ» (էջ 320): Հեղինակը բերում է վիմագիր արձանագրություններով վկայված մի քանի հիշատակումներ XI - XIII դդ.: «Շոնի որդի Մխիթար, Ստեփանոս Շոնակներ, Ստեփանոս Շոն»: XI դարի երկրորդ կեսում հիշատակվում են Գրիգոր կազմողը, Հակոբ կազմարարը. այդ մասին Առաքելյանը գրում է. «Գիրք կարել, կացնելը կազմարարության շատ կարևոր աշխատանք էր: Այդ էր պատճառը, որ կազմողները իրենց անվանում էին նաև գրակապ, օր. Գրիգոր գրակապ, Սիմեոն գրակապ» (էջ 317): Այստեղ կան դիտողություններ, որոնք նշված անվանումների վերաբերյալ հանրալեզվաբանական բնութագրումների արժեք ունեն. «Անկվագործություն: Բրդից, վուշից, կանեփից, մետաքսից գործվածքներ արտադրելու արհեստը

⁷ Ազգագրական աշխատություններում մեզ հետաքրքրող միջինհայերենյան նյութը սակավ է արտացոլված: Ազգագրության բնագավառում կարևոր են Վարդան Հացունու բազմաթիվ երկերը, որոնցում լեզվական դիտարկումները գերազանցապես վերաբերում են գրաբարին: Բերենք մի օրինակ. «Մաշած և պատռուած կոշիկները նորոգութեան կկարոտեին և այդ սովորական կոշիկակարները չէին կատարեր, այլ առանձին աշխատավորք, զորս ոսկեբերանի թարգմանիչը՝ բնագրեն անկախաբար կ'որոշէ եւ «խրուանիչ կարկատի» հոմանիշ զույգ անուններով» (Վ. Հացունի, Պատմութիւն հին հայ տարագին, Վենետիկ, 1924, էջ 208):

⁸ Բ. Առաքելյան, Արհեստները Հայաստանում IV-XVIII դդ., հ. 2, Եր., 1964, էջ 212: Այսուհետև այս գրքից հղումները կտրվեն շարադրանքում. փակագծերի մեջ կնշվի էջաճամբարը:

միջնադարյան Հայաստանում հայտնի է եղել մի շարք անուճնեղով: Ժողովրդի մեջ առավել գործածական, ինչպես երևում է, եղել է կտավագործություն տերմինը, որը և տեղ է գտել առակների մեջ, օրինակ՝ Մխիթար Գոշի մոտ: Գրական լեզվի մեջ ավելի գործածական է եղել ուսայնանկություն տերմինը, դրան համապատասխան արհեստավորը կոչվել է ուսայնանկ: Հին են նաև անկված, անկվածագործություն տերմինները: Վերջապես, համեմատաբար ավելի նոր է, բայց միջին դարերում գործածվել է ջուլհակ պարսկերենից փոխառյալ բառը» (էջ 267-268): Հեղինակին, բնականաբար, չի հետաքրքրել արհեստագործական բառերի ծագումը, ստուգաբանությունը, սակայն անվան հասկացությունը հստակ բացատրելու նկատառումով երբեմն այդ բնույթի պարզաբանումներ է տալիս: Հետաքրքիր է վարձկանք բառի ծագումը. «Գյուղերից հեռանալով՝ քաղաքում հաստատվում էին ոչ միայն արհեստավորները, այլև ամեն տեսակի սև աշխատանք կատարելու ընդունակ մի բավականաչափ ստվար խավ: Քաղաքները չվող սևագործների բազմությունը օրվա իր ապրուստը վաստակում էր գերազանցապես օրավարձով կատարվող զանազան պատահական աշխատանքների շնորհիվ. այդ է պատճառը, որ քաղաքային բնակչության այս խավին պատկանողները հայկական աղբյուրներում անվանված են վարձկանք» (էջ 67): Ծատ հետաքրքիր է շոհարար բառի ծագումը. «Պատրաստի գործվածքը մաքրելուց և սպիտակեցնելուց հետո թաթախում էին այլորից, օսլայից և խեժից պատրաստված մի լուծույթի մեջ՝ շոհի մեջ, որը նրան ամրություն ու գեղեցկություն էր տալիս: Այդ լուծույթը պատրաստող և նրա մեջ թաթախելու աշխատանք կատարող աշխատավորն է, հավանաբար, որ կոչվում էր շոհարար» (էջ 269): Հեղինակը երկրորդ հատորի վերջում (էջ 349 - 350) տալիս է հայ միջնադարյան արհեստների՝ իր համակարգած ցուցակը, որտեղ, արդի գրական հայերենի անվանումներին զուգահեռ, տրվում են միջին հայերենի համապատասխան ձևերը՝ զինագործություն (սլեհարություն), լվամարարություն (սանձի կաշվե մասը պատրաստող), կատնոց (լայն զգեստ կարող), որմնադրություն կավի (մոյրա դնելը) և այլն:

Արհեստ և արվեստ բառերի ըմբռնումը X - XVII դարերում, այսինքն՝ միջին հայերենի գոյության շրջանում, ինչպես նաև V - XVII դարերի գրաբարում, տարբեր է եղել մեր արդի հասկացողությունից: Նույն երևույթը նկատվում է նաև Ռիմ հունարենում և լատիներենում: Գրաբարում արհեստ և արուեստ բառերը գրեթե իմաստային տարբերություն չունեն, հավանաբար դրանք ձևային տարբերակներ են²: Արհեստ - արվեստ-ը ոչ ամբողջովին հակադրվում է ճանաչողություն-իմացություն-իմաստություն հասկացություններին: Ունենք V դ. թարգմանություն, որում Պլատոնը ասում է Արիստոտելի մասին. «Արհեստիկ արարեր զիմաստասիրութիւն» (ՆՀԲ): Արհեստ - արվեստ-ը ամենալայն իմաստով նշանակում էր գործունեություն, սակայն իմաստային ձգողությամբ (ինտենցիա, բուն իմաստ)՝ հնարագետ, ճարտար գործունեություն՝ ռուտի և՛ ճարտար գործ և այլն: Հայ միջնադարը քիչ ավելի հստակ տարբերում է պաշտոն (ծառայություն) և արհեստ-արվեստ հասկացությունների գույգը: Այսպիսով, գիտություն, պաշտոն, արհեստ-արվեստ հասկացությունները, հայոց միջնադարում ունենալով իմաստային տարբեր կենտրոններ, միաժամանակ գտնվում էին միմյանց նկատմամբ հարընթաց (դիմամիկ) | խաստային փոխներթափանցման մեջ: Արհեստ և արվեստ հասկացությունները հայերենում (V դ.), այնուամենայնիվ, նրբերանգային կիրառական տարբերություններ են երևան հանում. արվեստը երբեմն կարող էր նշանակել ավելի ճարտար, հնարագործ և նաև՝ հրաշագործ արհեստ: Եվ այս տարտամ իմաստային

² Հր. Աճառյանը արհեստ տարբերակը համարում է արուեստի նկատմամբ հետագա ձև, կարելի է ենթադրել՝ ժողովրդախոսակցական ձև, որը, սակայն, լայնորեն գործածվում էր մատենագրության մեջ (տե՛ս Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1, Եր., 1971, էջ 332):

տարբերությունը միայն XVII - XVIII դարերում է դառնում բավականին հստակ տարբերակում, այսինքն՝ այն իմաստով, ինչպես մենք այժմ ըմբռնում ենք: Արդեն ՀՀԲ-ում և ՆՀԲ-ում գրանցվում է արհեստ և արվեստ բառերի տարիմաստությունը: Վերը ասվածից պարզ է, որ, ըստ միջնադարյան ըմբռնման, ճշտորոշված չեն արհեստ, արվեստ, գիտություն, պաշտոն (ծառայություն) հասկացությունների սահմանները: Արհեստ է համարվում միջնադարում մանկաբարձությունը, կավատությունը, բժշկությունը, վաշխատությունը, ծովից մարգարիտ հանելու գործունեությունը (սրա համար ունենք միջին հայերենում խորէջ տերմինը) և այլն: Արհեստ, արհեստավոր հասկացությունների մասին միջնադարյան ըմբռնումը պարզելու, ինչպես նաև արհեստագործական անվանումների՝ միջին հայերենի յուրահատուկ ձևերի մասին նախնական տեղեկություն տալու համար Անհի երագահանից (XI - XII դդ.) մեջբերենք մի ամբողջական հատված.

«Ջինչ արուեստ կա, որ կու բանի. հանց ասեն թէ դարբին տեսանես յերազի մեծ մարդ է, թէ ինքն դարբնութիւն առնէ գանձ գտանէ, թէ լինի դարբին գմարդու բանն յատեանն կատարէ - հանց մարդ է, գուսանն հանց մարդ լինի, որ յայլոց շահ գայ. սլեհարարն հանց մարդ լինի, որ օգնական է, սառաճն, և մազմանն կանայք լինին, լկամարարն ատենահաս մարդ լինի, նետրարն ուղղորդախօս մարդ լինի ուղորդ, թամբքարարն իրաւարար մարդ լինի, նալպանդն յայլոց լաւարար մարդ լինի՝ կոպղայքարարն առաջնորդ մարդ լինի, փորեզիկն... պղնձագործն հաւատացեալ մարդ է, և չարչարկոտ, ցորենածախն երկրակալ մարդ է, ոսկերիչն ստախօս, ներկարարն հանց մարդ լինի, որ իւր ձեռնէն լաւութիւն գայ այլոց, և դէպ ինքն սուտ շատ ասեն, լկամարարն սրբահաւատ մարդ է, աղօթարարն յերազն լաւ մարդ լինի, դերձակն հաւատով մարդ է, մուճկարարն, և ջուլհակն հանց մարդ լինին, որ զայլոց բարին կամենան սպասարարն և բրուտն. հայելացոյցն լաւ մարդ լինին, մայ ևս գիտնական լինին, որ զայլոց փուտ հանեն, հալաւարարն սրբահաւատ մարդ է. հացրարն ուղորդարար և պարուն լինի, դրամզարկն և փողազարկն, պրկազարկն, տօպ(տ)օպզարկն, և այլն ի յայս նման, ասէնն անիրաւ մարդիք են և սոցին ձայնն ամենևին հիւանդութիւն է, գողն (պետք է լինի գզողն - Լ. Ա.) հիւանդ մարդ է, բամպակծախն հիւանդութիւն է, հաճամն կամքն կատարի, հիւսն և մօքերիկն, և խարպանդայն, և ուղտապանն և ըռքէպտարն այդ ամէնդ թատպիրարար մարդիք են. մայալումն գլխաւոր մարդ է, պարտիզպանն, և բաղնէպանն, և դարպապանն - այս ամէն գանձ են, և տղայք. և քարգործն հարուստ մարդ է և հարկևոր, ջահրարն տխմար մարդ, փայտ կոտորողն ճաշուչ է, նատաւն գզրափախուց մարդ է, սանտրարարն լաւ մարդ է, Ռուճարարն հալալաբան մարդ է, ապա թէ բանի լինի մարդու բախտն է»¹⁰:

Այնուհանդերձ, արհեստագործության մասին միջնադարյան ըմբռնումները հիմնականում համապատասխանում են մեր արդի պատկերացումներին: Բուն արհեստներ են համարվել մետաղագործությունը, ապակեգործությունը, փայտագործությունը, քարագործությունը, մանածագործությունը և գործվածքեղենի արտադրությունը, կաշեգործությունը, գրչության հետ կապված գործունեության տեսակները: Դրանցից բացի՝ եղել են այլևայլ մանր արհեստներ (ոսկորի մշակում, սանտրագործություն, սատափագործություն, դեղագործություն, վարսավիրություն, աղթարություն, գուսանություն, վարձակություն, արքեթ պատրաստելը (ղավ), և այլն):

¹⁰ Մատենադարանի ձեռագիր № 695, էջ 219 բ - 220 բ: Առաջին անգամ հրատարակել է Վ. Աբրահամյանը (տե՛ս նշվ. աշխ.): Երագահանի սույն բնագիրը պահպանվել է նաև № 597 (էջ 156 բ - 157 ա), № 5613 (էջ 371 - 372 բ) ձեռագրերում: Վերջին ձեռագրում որոշ զբաղմունքներ բացակայում են, իսկ № 597 ձեռագրում չկան հաճամն և Ռուճարար բառերը: Բայց № 695 ձեռագրում թվարկվածներից դուրս հիշատակվում են ևս չորս զբաղմունք՝ հայելացոյց, որսորդ, ձկնծախ, մունեղիկ (տե՛ս Բ. Առաքելյան, նշվ. աշխ., Բ. 2, էջ 449):

Բ. Առաքելյանը, ներկայացնելով հայ միջնադարյան արհեստների համակարգը, գրում է. «Այսպիսով, մենք նշեցինք միջնադարյան Հայաստանում գոյություն ունեցող 88 արհեստ, 9 արհեստ համարվող զբաղմունք և 30 արհեստային մասնագիտություն: Արհեստագործության մասն լայն ճյուղավորվածությունը միանգամայն բնորոշ է եղել զարգացած ֆեոդալական քաղաքների համար» (էջ 351-352): Արհեստագործական հասկացությունների այս մեծ քանակը ինչպիսի՞ լեզվական արտահայտություն է ստացել միջին հայերենով, արդյո՞ք եղել է հասկացությունների համակարգը լրիվ ծածկող գիտական անվանումների համակարգ: Վ. Աբրահամյանը և Բ. Առաքելյանը իրենց հիշյալ գրքերում փորձել են արդի անվանումներին ստղծել իրենց հայտնի միջինհայերենյան համապատասխան ձևերը: Նրանց կազմած ցուցակներում միջինհայերենյան զուգահեռ ձևերը պակասավոր են: Դրանք կարելի է մասամբ լրացնել:

Ձեռագրերում պահպանվել են ներկեր և թանաքներ պատրաստելու մեծ թվով բաղադրատոմսեր, որոնց զգալի մասը գալիս է X - XI դդ., թերևս ավելի վաղ շրջանից: Իսկ արդյո՞ք եղել են թանաքագործ, թանաքագործություն անվանումները: Պարզվում է, որ ոչ: Հայտնի է, թե ինչպիսի մեծ զարգացման էր հասել քիմիան (ալքիմիա) միջնադարյան Հայաստանում: Ալքիմիկոսները ստանում էին մետաղական համաձուլվածքներ, մետաղական օքսիդներ, փոխում մետաղների ֆիզիկական կազմը, գույնը, անջատում դյուրահալ մետաղները, ստանում էին վարաղներ, ոսկեջուր, արծաթաջուր, անագապատում էին անոթներ, արտադրում էին դեղորայք, թանաքներ, ներկեր, անուշահոտ յուղեր, օճառներ և այլն: Ալքիմիկոսները կոչվում էին քիմեական, քիմիարար, քիմիագործ և ըստ իրենց գործունեության տեսակների անվանումներ չունեին: Անշուշտ, այս շահավետ մասնագիտության նրբությունները գաղտնի էին պահվում և սահմանափակ շրջանակների էին հայտնի, ուստի ալքիմիկոսները գրում էին մթին ու անհասկանալի. «Վարդապետքն և երգողքն (վարպետներն ու վարպետացուները - Լ. Ա.) արուեստիս այս մթին և տարակոյսնիք խօսեալ են. զի եթե յայտնի և պարզ խօսեալ էին՝ ամենեքեան իմանային և ուսանեին և արուեստս այս անարժէք լինայր»¹¹: Այսպիսի հանգամանքները նույնպես աննպաստ էին անդրադառնում անվանադրման հարցում: Սակայն անվանումների պակասի գլխավոր պատճառն այն է, որ միևնույն արհեստավորը կատարում էր ապրանքատեղծման գործունեության այն բոլոր փուլերը, որոնք աշխատանքի բաժանման կապիտալիստական եղանակի պայմաններում կատարում են տարբեր արհեստավորներ, այսինքն՝ տեխնիկական մասնագետներ:

Առանձնապես հարուստ է հայերենով ախթարական արհեստի անվանակարգը: Արդեն գրաբարը ուներ ախթարական արհեստով զբաղվողների բազմաթիվ անվանումներ՝ ժամագետ, ժամաբուսչխ, բժժագործ (կախարդ), գէտ (կախարդ, հմայող, քաղդեա), ալիւրոդիւք (Դրութիչ ալերք, որ հմայէ ի ձեռն ալեր) (ՆՀԲ), հաւահմայ (Հմայող ի ձեռ հաւոց, հաւադէտ, հաւահայրց) (ՆՀԲ), գարեդիւք (Կախարդ հմայող, որ դիտէ ի ձեռն գարոյ) (ՆՀԲ) և այլն: Միջին հայերենում ոչ միայն գործածվում են դրանք, այլև ստեղծվում են տասնյակ նոր անվանումներ: Ն. Բյուզանդացու բառարանում *Βασίλειον* գլխաբառի տակ բերված է *Παχάτοιορ* կեչառեցուց օրինակ. «ժողովեցան երազագէտք, նշանալոյծք, աստեղադատք, ամովնագէտք, լականատեսք, ծննդաբանք, բախտագիտք, ճակատագիտք, մոգագիտք, ըռամ խօսք»: Դավիթ Ալավկա որդու կանոնագրքում¹² կա

¹¹ Մեքերումը ըստ Ա. Հարությունյան, Ներկերը և թանաքները հին ձեռագրերում, Եր., 1956, էջ 47:

¹² Տե՛ս «The penitential of David of Ganjak», Jouven, 1961 (Edited by C. J. F. Dowsett):

մի գլուխ՝ «Վասն ազգի ազգի սովորութեան և չար հմայութեան» (էջ 79-83), որից պարզ է դառնում, թե որքան էր տարածված հմայական սնտիապաշտությունը Հայաստանում: Հայ եկեղեցին, քրիստոնեության դիրքերից ելնելով, բազմաճյուղ այդ «արհեստի» և դրանով զբաղվողների դեմ պայքար էր մղում:

Բացի վերը բերվածներից՝ հիշատակենք զուտ միջինհայերենյան կազմություն ունեցող մի քանի օրինակ և՛ ուսմբզարկ, վիճակառ, գարընկեց, ազբնագող, հատահմայ և այլն: Ծատ են վերլուծական ձևերը՝ նետ դնող, մոմ թափող, գարի ձգող և այլն:

Միջին հայերենում արհեստագործական անվանակարգության մոտ կեսից ավելին արտահայտվում է բառակապակցական՝ ենթատերմինային ձևերով՝ կտավ գործող (փոխանակ՝ կտավագործ), քար կտրող (փխնկ՝ քարհատ), նավ շինող (փխնկ՝ նավագործ), դումաշ գործող (փխնկ՝ կերպասագործ), մագաղաթ շինող (փխնկ՝ մագաղաթագործ) և այլն: Իսկ արհեստը արտահայտվում էր նույնպես կայուն բառակապակցությամբ, սակայն բազմազան ձևերով՝ արհեստ մագաղաթի, մագաղաթ շինելը, «արուեստ վասն թուր շինելոյ», ոսկեջրելն, ջրդեղելն և այլն: Այս երևույթները առկա են նաև գրաբարում, սակայն շատ ավելի նվազ չափով, քանի որ գրաբարն օգտագործում էր բառակազմական իր գործել հնարավորությունները:

Միջին հայերենի արհեստավոր և արհեստ նշանակող անվանումների բառակազմական կաղապարները նույնն են գրաբարի համապատասխան ձևախմբատային խմբի կաղապարների հետ: Գրաբարն ուներ երկու բառակազմական կաղապար արհեստավորանիշ անվանումների և նույնքան էլ արհեստանիշ անվանումների համար¹¹: Նույն շարահյուսական կառուցվածքը բառակազմական մակարդակում կարող է ամփոփվել գործողանիշ երկու կաղապարի տեսքով. օրինակ՝ «որ գործէ զարծաթ»→արծաթագործ մարդ→արծաթագործ, «որ ձուլէ զերկաթ»→ձուլող, ձուլիչ: Առաջին դեպքում բայարմատի (մասամբ բայահիմքի) և ուղիղ խնդրի միջոցով կազմվում է գործողանիշ գոյականը, ըստ որում, այն նախապես գործողանիշ վերադիր (ածական խոսքի մաս) է, ապա լրացյալի մեծիմաստության պայմաններում վերածվում է փոխանուն գոյականի: ՆՂԲ-ում կերպասագործ, ատաղձագործ և գործողանիշ նույն խմբին պատկանող շատ բառեր նշվում են որպես ածական խոսքի մաս, այսինքն՝ գրաբարի լեզվամտածողությամբ դրանք գոյական չեն, ինչպես, ասենք, պղնձագործ, երկաթագործ և այլ բառերը, որոնք նրշվում են որպես գոյական: Գործողանիշ երկրորդ կաղապարի դեպքում ուղիղ խընդիրը (կամ առհասարակ խնդիրը) չի պահպանվում, բայահիմքին ավելանում է գործողանիշ ածանց (-իչ, -ող, -որդ, -ակ): Միջին հայերենը պահպանում է գրաբարի նույն կաղապարները՝ ցուագործ (տանիք կառուցող՝ տանիքաշէն), որմադիր (գրաբարում՝ որմաշէն), գրահագործ, դիպակագործ, մանրավաճառ, քարագնաց (գրաբարում՝ լեռնագնաց), ոսկող (ոսկյա թիթեղով պատող վարպետ), գրիչ, թափիչ, սրբագրիչ, ներկող, կոկող, ձուլող, պատրուսող և այլն: Միջին հայերենը գործողանիշ երկրորդ կաղապարի դեպքում երբեմն թույլ է տալիս կրկնակի ածանցում՝ գծողակ, գծողիկ, գրողիկ, հազվադեպ՝ եռակի ածանցում՝ գրչողիկ: Կրկնակի, եռակի ածանցում թեպետ ունի և գրաբարը, սակայն արհեստագործական անվանումներում չի պատահում: Գործողանիշ առաջին կաղապարը գրաբարում կարող է -ող, -իչ ածանցները ստանալ հարկ եղած դեպքում (օր. ոսկեջրող, արծաթագօծող և այլն), սակայն այս ձևերը հատուկ են գրաբարի ուշ՝ XVIII - XIX դդ. շրջանին. միջին հայերենը չունի կաղապարային ընդարձակման այս ձևը:

Գրաբարի արհեստանիշ զույգ կաղապարները նույնպես պահպանվում են

¹¹ Այս խնդրի վերաբերյալ տե՛ս Լ. Վ. Ավետիսյան, Արհեստ-արհեստավորանիշ բառերը Մանվել Քաջունու բառգրքում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 2002, թիվ 3:

միջին հայերենում: Արհեստանհիշ առաջին կաղապարը կազմվում է արհեստավորանհիշ առաջին կաղապարից՝ երկրագործ→երկրագործություն, թագագործ→թագագործություն, զինագործ→զինագործություն, ապակեգործ→ապակեգործություն, աղյուսագործ→աղյուսագործություն, ոսկեհամ→ոսկեհամություն, բեռնակիր→բեռնակրություն, տնաշեն→տնաշինություն և այլն: Ըստ որում, - ություն ածանցով են կազմվում արհեստավոր նշանակող արմատական անունները՝ դարբին→դարբնություն, հյուսն→հյուսնություն, մշակ→մշակություն: Գրաբարի այս կաղապարով կազմվում են և միջին հայերենի համապատասխան անվանումներ՝ խորանկար (վրանագործ)→խորանկարություն, մունակարար→մունըրկություն, քիմիագործ→քիմիագործություն: Փոխառյալ արհեստավորական անվանումներից նույն ձևով են կազմվում արհեստանուններ՝ հիաք (պարս.՝ գործվածքեղեն հյուսող)→հիաքություն, սուլքար→սուլքություն և այլն: Գրաբարը, առավել ևս միջին հայերենը, հակված չէ արհեստանունները բաղադրյալ բառի տեսքով արտահայտել, այլ կայուն բառակապակցությունների ձևով՝ սուլքարի արհեստը, սուլ կարելը, լկամարար→լկամարարի արհեստ՝ փեշան, լկամ շինելը և այլն: Միջին հայերենը, ի տարբերություն գրաբարի, եթե քերականության մեջ հակված է վերլուծականության, ապա բառակազմության մեջ՝ գրաբարին գերազանցող սեղմության, որն իրականացնում է հատկապես վերջընթեր վանկերում սղված ձայնավորներով բաղադրիչների ընտրությամբ, հնչյունափոխության իր հարուստ հնարավորություններով՝ մունկար→մունկարություն, կլաէկարար→կլաէկարություն, չուխա→չուխագործ, վիճակ→վիճկար, փայտկոփ→փայտկոփություն, քարգործ→քարագործություն, աճապարար→աճապարար և այլն:

Արհեստանուններ կազմելու գրաբարյան երկրորդ կաղապարը («Որ ձուլ է գերկաթ»→ձուլումն) բայարմատի կամ հիմքի՝ - ումն, - ութին ածանց ստանալն է: Այս կառուցվածքի նախատիպն է փոխանուն անորոշ դերբայը՝ դրվագիչ→դրվագում կամ դրվագելը: Միջին հայերենը այս կաղապարի դեպքում գերազանցապես դիմում է փոխանուն անորոշ դերբայով կազմության՝ ջրդեղելն, ոսկեջրելն, անագելն և այլն, մասամբ հետևյալ ձևերին՝ արվեստ քիմիականության, արվեստ հյուսնի, արվեստ հյուսնության, արվեստ դեղապետական և այլն: Միջին հայերենը ունի արհեստանունների կազմության բայանուն գոյականների արմատական եղանակ, որը չենք գտնում գրաբարում: Ն. Բյուզանդացին կոփ բառի տակ բերում է հետևյալ վկայությունները. «Արա՛ գարուեստ հիսնութեան, զկոփ, զտաշ, զձև».- «Զկոփ և զտաշ նորա սրբաբերս արասցես վանդակա».- «Որ գիտեն առնել զտաշ և կոփ»: Այստեղ տաշ, կոփ բառերը կիրառվում են որպես արհեստանուններ: Ռիվոլան ունի գիզ ձևը՝ «զգումը, զգելը»: Աճառյանը զգել բառահոդվածի մեջ հիշատակում է, որ գիզ արմատը պահպանվել է Լոռու և Ալաշկերտի բարբառներում՝ «զգում, զգվածք, զգելու գործողութիւն» նշակելու համար. «Այս բուրդը քանի գիզ է. Երկու օր է գիզ են անում»:

Ի տարբերություն կաղապարների՝ միջին հայերենում գրաբարի արհեստագործական անվանումների առաջընթաց արդեն ակնհայտ փոփոխության է ենթարկված XII - XIII դարերում, և որքան հեռանում ենք դեպի միջին հայերենի ուշ շրջան, այնքան գրաբարյան տարրերը նվազում են: Եթե գրաբարը բառակազմական առաջին կենտրոնացման միտում է ցուցաբերում, միջին հայերենում, կարելի է ասել, ցրման միտում է նկատվում: Աճառյան գրաբարյան անվանումների մի մասը անփոփոխ գործում է միջին հայերենում, հատկապես նրա վաղ շրջանում (X - XIV դդ.). արծաթագործ, տարազագործ, մազման, ոսկեգործություն և այլն: Մի մասն էլ գործում է միջին հայերենի հնչյունափոխությամբ փոփոխված ձևերով՝ քարագործ-քարկոփ, հացեփեաց-հացեփ, կաշեգործ-կաշեագործ, հյուսն-հյուս, քարակոփ-քարկոփ, ապակագործություն-ապիկեգործություն, ապակագործ-ապիկեգործ, նա-

րոտաներկ-նարոտներկ, ներկարար-ներկրար, կոշկակար-կոշկար և այլն: Ամենից ակնհայտը բառակազմական առաջին փոփոխությունն է. փոխվում է կամ բառն ամբողջովին կամ նրա բաղադրիչը՝ որմաշեն-որմադիր, խույրագործ-խույրարար, լեռնագնաց-քարագնաց, մետաքսագործ-մետաքսահյուս, աղյուսագործ-աղյուսարար, ոսկեհան-ոսկեհատ, ոսկեգործ-ոսկերիչ, ներկագործ-ներկարար, դեղագործ-դեղրար, նավագործ-նավաշեն, ձեղումագործ- ցվագործ, պրոնագործ-մազման, օդագործ-կոշկար կամ կարուակ, ասրագործ-բրդագործ, ասրագործություն-բրդագործություն, խաղախորդ-կաշեգործ կամ դապաղ, մորթագործ-ճոն, սատար կամ ոստայնանկ-ջուլահակ կամ ջուլհակ: Գրաբարյան հոմանիշներից ընտրվում են ավելի պարզ ձևերը՝ երկաթագործ-դարբին, խեցեգործ-բրուտ, երկրագործ կամ հողագործ-մշակ, խորանակար կամ խորանագործ կամ խորանարար-վրանարար: Եթե գրաբարը միտում ունի գերազանցապես -գործ ածանցակերպով կազմել արհեստավորանիշ անունները, և -արար ածանցակերպը ունի երկրորդական տեղ, ապա միջին հայերենում առավելապես օգտագործվում է -արար ածանցակերպը՝ դերածանցը, իսկ գործ-ը սակավ գործածություն ունի՝ վլացարար, մանծարար (մանածագործ), աղյուսարար, շինարար, քիմիարար, տրեխարար, ծեփրար, չմշկարար, մուշտակարար, հացրար, ծաղկարար, մուճկարար, գուրպարար (գուլպայագործ), աղօճարար, մաղրար (մաղագործ), կլակերար, ծեծրար (թանկագին քարեր տաշող, հղկող), վիճկար (վիճակ գուշակող, հմայ), դանկրար (դանակ շինող), Արխաբար (կտորեղենի վրա դաշող) և այլն: Գրաբարի համեմատ մեծանում է -ող ածանցի գործածությունը՝ կոկող, ներկող, գծող, ոսկող, ծեփող, ձուլող, պատրուսող, եզող (լծվար, եզը քշող) և այլն: -Ող ածանցի ծավալման միտումն է այս ի հայտ բերում, որը XVIII դ. խոսակցական լեզվում արդեն դուրս էր մղել -իչ ածանցը, և այն մնացել էր միայն գործիքների անվանման մեջ՝ բրիչ, գրիչ, թակիչ և այլն:

Արհեստագործական անվանակարգությունը հայերենում մինչև արաբական գերիշխանության տարածումը Հայաստանի վրա բացառապես բնիկ հնդեվրոպական կամ հայերենի հիմքի վրա զարգացած ձևիմաստային անվանախումբ է: Մինչև XII դարը, այսինքն՝ միջին գրական հայերենի՝ պաշտոնական և պետական լեզվի գործառություն ստանձնելուց առաջ, արաբական փոխառությունները հայերենի արհեստագործական անվանակարգության մեջ սակավ են՝ աճապարար, կազագործություն (մազեղենից պատրաստվող նրբագույն գործվածքեղեն՝ մետաքս, դիպակ): XII-XIV դդ. հիշատակված են արդեն արաբերենից փոխառված մի շարք անվանումներ՝ փորեզիկ (մանրավաճառ), պկազարկ (արաբ. պուկ՝ շեփոր, եղջերափող), մոքերիկ (ջորեպան), ըռեպան (ձիապան), խարբանդան (իշապահ), սառան (թամբագործ), հալավարարություն (հանդերձարարություն, տարագագործություն), կլամարար (սանձագործ), ճոն (մորթե փափախ կարող, լայնաբար՝ մորթեգործ, մուշտակարար), պայթար (պայտագործ, պայտար), սլնհարար, կլակերար: Պարսկերենից փոխառվածներից են՝ չմշկարար, ջուլահակ-ջուլհակ: Այս փոխառություններին զուգահեռ կամ տարբերակված ձևով մեծ մասամբ գործում էին հայերեն բառերը՝ մետաքսագործ, մանրավաճառ, փողհար, խաղախորդ և այլն: Սակավ են հունալատին փոխառությունները՝ քիմեագործ, նոտար, նոտարություն: Թաթար-մոնղոլական տիրապետության շրջանում հայերենին անցած արհեստագործական նոր անվանումներ չեն հիշատակված: Վերը բերված օրինակներից կարելի է նկատել, որ օտար բառը կամ առաջը գործածվում է հայերենի հետ միաձուլված՝ ըստ հայերենի բառակազմության և հնչյունաբանական օրենքների, այսինքն՝ լեզվամտածողության խաթարում գոնե XII - XIV դդ. չի նկատվում: XIV - XV դդ. ի վեր՝ թուրքական և պարսկական բռնապետությունների պայմաններում, փոխառությունների ներթափանցումը հայերենի մեջ անչափ մեծանում է: Այդ մասին դիպուկ է ասել Այտընյանը. «Փոխառութեանց չափը անչափությունն էր»: Հայտնի են դրա հանրալեզվաբանական, հոգելեզվաբանական,

քաղաքական, մշակութային պատճառները: Այս շրջանում արհեստագործական անվանումները հիմնականում արարական-պարսկականի են, սակայն հայերենի մեջ են թափանցում թուրքերենի միջոցով կամ ուղղակի պարսկերենից: Անշուշտ, որոշ վերապահությամբ, այդ նոր շրջանի փոխառությունները կարելի է բաշխել դիպվածային և կայուն փոխառությունների: Դիպվածային ենք համարում, եթե փոխառությունը լեզվի մեջ կենսունակ չի եղել գոնե որոշ շրջանում: Այսպես, դիպվածային են՝ ադամկչի (հացթուխ, հացագործ), չորվանի (խոջա, աղա), թախիանն (գիրք կազմող) և այլն: XIV դարից ի վեր բազմաթիվ փոխառություններ կան, որոնք կայուն գործածություն են ստացել: Դրանց մասին պատկերացում կազմելու համար բերենք օրինակների մի ընդարձակ խումբ՝ դազազ (մետաքսագործ), սանիաթքար (արհեստավոր), դուրգար (փայտագործ), դասապ (մսագործ), նաջար (ատաղձագործ), բազազ (կտորեղենի առևտրական), թաբաղ (կաշեգործ), դալամքար (կտորեղենը նախշող, դաջող նկարիչ), ուստաքար (արհեստավոր, վարպետ), դալայնի (անագագործ), ջահավիրչի (ակնագործ, ակնավաճառ), սովդաքար (վաճառական), շերքեթի (օշարակագործ), քանդիրբազ (լարախաղաց), ջարբահ (վիրաբույժ), խայաթ (դերձակ), խբազ կամ խաբազ (հացթուխ), հիաք (տարազագործ), դալխանչի (վահանագործ), դոնդանչի (օրորոց պատրաստող), պասմաչի (տպագրիչ՝ արհեստավորը), փուռնաչի (հացթուխ), ֆանարչի (ջահ պատրաստող), դալաք, դլաք (վարսավիր), թվանկչի (հրացանագործ) և այլն*:

Փոխառությունների ծավալվող հորձանքի պայմաններում XVII - XVIII դդ. խոսակցական լեզվում հայերեն գործածվող սակավ արհեստագործական անվանումներ էին մնացել և մեծ մասամբ վերլուծական ձևերի վերածված՝ ադամանդագործ-էլմաս բանօղ, մագաղաթագործ - մագաղաթ շինող, կոմիճրագործ-կրդմիճր շինող, մագման-մագ օլթօղ, ակնագործ-ակ բանօղ, հայելագործ-հայելի շինօղ, ասրագործ-բուրդ բանող, ջուլհակություն-կտավ գործելը, գինագործ-սիլահ փուսատ շինող, երկաթահատ-երկաթ կարող, էրկրթի մատեննի, խոյրարար-թազ շինող, խավուխնի և այլն: Ժամանակի գրաբար մտնեմագրությունը և տպագիր գործերը նույնպես հեղեղված են այսպիսի փոխառություններով՝ անշուշտ խոսակցականում գործածված լինելու՝ հասկանալիության նկատառումով, և հետևաբար՝ ավելի սակավ, քան ժամանակի միջինհայերենյան գրվածքներում: Օտար արհեստագործական անվանումներից (և ոչ միայն արհեստագործական) հայերեն գրական լեզուն (նախ՝ գրաբարը, ապա՝ աշխարհաբարը) մաքրելու, պակասող անհրաժեշտ անվանումները ստեղծելու մեծ աշխատանքը հմտորեն իրականացրին Մխիթար Աբբան և նրա տաղանդաշատ աշակերտները:

Պարսկաստանում և Թուրքիայում արհեստավորները հիմնականում հայեր էին, սակայն գտնվելով օտար բնակավայրի մեջ և իրենց գործի բնույթով մեծ մասամբ կապված լինելով իշխանություն ունեցող կամ ունևոր օտար արհեստի հետ՝ նրանք ստանում էին այլալեզու արհեստագործական անվանումներ:

Հետագայում այդ օտար անվանումները, կապվելով անձի կամ արհեստավորական ընտանիքի հետ, առաջ բերեցին հայերենում բազմաթիվ և բազմաձև ազգանուններ՝ Բերբերյան (վարսավիր), Սարաֆյան (դրամափոխ), Դոքմենյան (պղնձաձուլ, ձուլարար), Դեմիրճյա՛ն (երկաթագործ, դարբին), Քոմուրճյան (ածխագործ), Համամճյան (որմնադիր), Մուրաֆյան (մագման), Մևահիրճյան (ակնագործ), Ֆանարճյան (ջահագործ), Խույումճյան-Գույումճյան (ոսկերիչ), Յազիճյան (գրագիր) և այլն:

Վերոշարադրյալից ելնելով՝ կարող են եզրակացնել, որ

* Հոդվածում բերված օրինակների ուղղագրական և այլ կարգի տարբերությունները (-չի, -նի, -ող, -օղ և այլն) պայմանավորված են աղբյուրներում դրանց անմիօրինակությամբ:

ա) միջինհայերենյան արհեստագործական անվանակարգությունը արտահայտված է գերազանցապես միջին հայերենով գրված մատենագրությամբ (XII - XVII դդ.), բայց այն դրսևորվում է սկսած X դարից ընդհուպ XVII դ. վերջերը գրաբար ժողովրդախոսակցական ռճով գրված մատենագրության մեջ,

բ) միջին հայերենի արհեստագործական անվանակարգը պահպանում է տվյալ ոլորտի գրաբարյան կառուցվածքները և միայն մասնակի այլաձևություններ է դրսևորում, որոնք կարելի է դիտել որպես գրաբարյան կաղապարների ծավալված ձևեր,

գ) ի տարբերություն կառուցվածքային նույնության՝ միջին հայերենի արհեստագործական անվանակարգի բաղադրիչային ատաղձը ակնհայտորեն փոխված է գրաբարի նկատմամբ,

դ) գրաբարյան արհեստավորանիշ անվանակարգության միավորները, որոնք մեծ մասամբ գործողանիշ վերադիրից (ածականից) և լրացյալից էին կազմված (պղնձագործ մարդ), միջին հայերենում վերածվում են փոխանուն գոյականների (պղնձագործ),

ե) գրաբարյան անվանակարգը օգտագործվում է միջին հայերենում մասամբ՝ մերթ անփոփոխ, մերթ միջին հայերենի հնչյունափոխական օրենքներով տարբերակված, և երբեմն համանշային-հոմանշային հարաբերությունների մեջ է գտնվում միջինհայերենյան կազմությունների հետ: Տարծամանակյա կտրվածքով դիտված (X - XVIII դդ.) ակնհայտորեն նվազում է դրանց գործածությունը՝ տեղի տալով կամ միջինհայերենյան հայաբառ ձևերին, կամ գերազանցապես փոխառություններին,

զ) XVI - XVII դդ. արհեստագործական անվանախումբը մեծ չափով շարունակում է գործել XVIII - XIX դդ. աշխարհաբարի խոսակցական տարբերակներում (արևելահայ և արևմտահայ) և պարզ, հանրամատչելի, ոչ գիտական զրբվածքներում,

է) XVIII դ. պարզ գրաբարի համակարգը միջին հայերենի նշված անվանախումբը օգտագործում է ըստ նրա հայաբառ տարերքի՝ անտեսելով օտարաբան խառնուրդը և ըստ էության, ուղղորդվելով միջին հայերենի մտածողությամբ, կանոնիկ է դարձնում այն գրաբարյան բառապաշարը, որը օգտագործվել էր միջին հայերենում:

Л. В. АВETИСЯН - Ремесленная терминология в среднеармянском языке. - Ремесленная номенклатура среднеармянского языка является связующим звеном между аналогичными лексикосемантическими группами древнеармянского и обоих вариантов новоармянского литературного языка. При всем сходстве лексем в среднеармянском языке ремесленная номенклатура отличается некоторыми фонетическими и словообразовательными особенностями. В частности, аналитические формы, присущие грабару, здесь в большинстве случаев заменяются синтетическими конструкциями, выступающими как субстантивированные причастия.